

БОЛОВСРОЛ,
СОЁЛ,
ШИНЖЛЭХ УХААНЫ ЯАМ

ХӨДӨЛМӨРИЙН ЗАХ ЗЭЭЛИЙН ШИНЖИЛГЭЭ

Эцсийн тайлан

АЙ АР АЙ ЭМ ХХК-аас БСШУСЯ-д зориулан боловсрууллаа.

11 сар 2015

Агуулга

Агуулга.....	2
Дүрсийн жагсаалт.....	Error! Bookmark not defined.
1 1. Оршил.....	1
2 2. Тоон өгөгдлийг цэвэрлэж бэлтгэх.....	2
3 3. Үндсэн үр дүн.....	4
3.1 Ажил эрхлэлт	5
3.2 Дээд боловсролын өгөөж.....	9
3.3 Дээд боловсрол ба шилжилт хөдөлгөөн.....	13
3.4 Дээд боловсролын нийцэл	16
3.5 Анхаарал хандуулах асуудлууд.....	18
4 Дүгнэлт, зөвлөмж	20
5 Ном зүй.....	22
6 Хавсралт. Хөдөлмөрийн зах зээлийн судалгааны тойм.....	23
6.1 Монголын залуусын хөдөлмөр эрхлэлтийн судалгаа	23
6.2 Төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн судалгаа	25
6.3 Барометрийн судалгаа.....	27
6.4 Албан бус хөдөлмөр эрхлэлтийн бүтэц, төлөв байдлын судалгаа	28
6.5 Дунд ба урт хугацааны хөдөлмөрийн эрэлт нийлүүлэлтийн таамаглал	29

Хүснэгт, зургийн жагсаалт

Хүснэгт 1. Боловсролын түвшний тархалтын хувь, хүйсээр	4
Хүснэгт 2. Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд ба боловсрол	5
Хүснэгт 3. Иргэдийн ажил эрхлээгүй шалтгаан	6
Хүснэгт 4. Ажил эрхлээгүй шалтгаан, боловсролын түвшнээр	7
Хүснэгт 5. Ажилгүйдлийн үргэлжлэх хугацаа ба боловсролын түвшин, хувь.....	7
Хүснэгт 6. Ажил эрхэлсэн хугацаа ба боловсролын түвшин, хувь	8
Хүснэгт 7. Сүүлийн ажлаа эрхэлсэн хугацаа ба боловсролын түвшин	9
Хүснэгт 8. Дундаж цалин боловсролын түвшин ба хүйсээр, мянган төгрөг	9
Хүснэгт 9. Насыг харгалзсан боловсролын өгөөж, бүрэн дунд боловсролтой харьцуулснаар.....	10
Хүснэгт 11. Нас, хүйс, гэрлэлт харгалзсан боловсролын өгөөж, бүрэн дунд боловсролтой харьцуулснаар	12
Хүснэгт 12. Нас, хүйс, гэрлэлт, орон нутаг харгалзсан боловсролын өгөөж, бүрэн дунд боловсролтой харьцуулснаар	12
Хүснэгт 13. Дундаж цалин ба орон нутгийн ялгаа, хөдөөтэй харьцуулснаар	12
Хүснэгт 14. Дундаж цалин, боловсролын түвшин ба суурьшлаар, мянган төгрөг	13
Хүснэгт 15. Боловсролын өгөөж ба суурьшил, бүрэн дунд боловсролтой харьцуулснаар.....	13
Хүснэгт 16. Шилжиж ирэгсдийн эзлэх хувь	14
Хүснэгт 17. Хот руу шилжиж ирэгсдийн эзлэх хувь.....	15
Хүснэгт 19. Мэргэжлийн болон ур чадвар олгох сургалтад шинээр хамрагдсан хувь	16
Хүснэгт 18. Эзэмшсэн мэргэжил ба ажлын нийцэл, боловсролын түвшнээр.....	18
Хүснэгт 1. Төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн үндсэн үзүүлэлтүүд	25
Зураг 1. Иргэдийн суурьшил ба боловсролын түвшин.....	4
Зураг 2. Ажил эрхлээгүй хүмүүсийн эзлэх хувь	5
Зураг 3. Ажилгүйдлийн түвшин, боловсролын түвшнээр	6
Зураг 4. Дээд боловсролын өгөөж, насны бүлгээр.....	11
Зураг 5. Дээд боловсролтой иргэдийн сургалт дамжаанд хамрагдсан байдал.....	17

1 Оршил

Энэхүү тайлан нь БСШУЯ-ны хэрэгжүүлж буй Дээд боловсролын шинэчлэлийн төслийн “Дээд боловсролыг хөдөлмөрийн зах зээлтэй уялдуулах” зөвлөх үйлчилгээний дөрөв дэх гол бүтээгдэхүүн болох Хөдөлмөрийн зах зээлийн шинжилгээний тайлан юм. Бид энэ судалгаагаар дээд боловсролтой иргэдийн хөдөлмөрийн зах зээл дээрх онцлогуудыг тодруулж, дээд боловсролын эдийн засгийн үр өгөөжийг үнэлнэ. Дэлхий нийтийн хэмжээнд дээд боловсрол хувь хүний орлогод ямар нөлөө үзүүлж байгааг судалсан олон ажил байдаг бөгөөд янз бүрийн ялгаатай дүр зургийг тодорхойлдог. Хувь хүний боловсролын түвшин ба түүний хөдөлмөрийн бүтээмж буюу орлогын хооронд хүчтэй эерэг хамаарал байдгийг бүгд онцолдог. Мөн боловсролын салбарын хөрөнгө оруулалт макро эдийн засгийн өсөлт болон нийгмийн олон эерэг үр өгөөжтэйг тогтоосон байдаг.

Манай улсын хувьд энэ чиглэлийн судалгаа бараг хийгдээгүй боловч олон улсын зарим харьцуулсан судалгаагаар боловсролын өгөөж ерөнхийдөө дэлхийн дундаж хандлагатай зарим талаар ойролцоо үр дүн гардаг. Жишээлбэл, саяхны Дэлхийн банкны судалгаагаар 2011 оны байдлаар Монголын боловсролын салбарын үр өгөөж нь бага боловсролын хувьд 13.7%, дунд боловсролын хувьд 4.2%, дээд боловсролын хувьд 10.1% байжээ (Claudio & Patrinos, 2014). Эдгээр үзүүлэлт дэлхийн дунджийн хувьд 11.5%, 6.8%, 14.6% тус тус байгаа юм. Уг судалгааны гол дүгнэлт нь, дээд боловсролын хувь хүнд үзүүлэх үр өгөөж хамгийн их учраас хүмүүс дээд боловсрол эзэмшихийг маш их чухалчилдаг болсон бөгөөд хөгжиж буй орны засгийн газрууд дээд боловсролыг санхүүжүүлэх зохистой бодлого хэрэгжүүлэх шаардлагатай байгааг онцолдог.

Зөвлөх багийн судлаачид энэ шинжилгээний хүрээнд ҮСХ-ны “Ажиллах хүчний судалгаа”-ны (АХС) хамгийн сүүлийн 2013 оны тоон мэдээлэлд голлон тулгуурлаж, хөдөлмөрийн зах зээл ба дээд боловсролын хамаарлын талаар судалсан. Уг тоон мэдээллийг сонгож авсан гол шалтгаан нь:

- Ажиллах хүчний түүвэр судалгаа нь ҮСХ олон улсын нийтлэг аргачлалын дагуу 2006 оноос эхлэн улирал тутам гүйцэтгэдэг, цаашид тогтмол хийгдэх судалгаа.
- Хүн амын хөдөлмөр эрхлэлтийн үндэсний хэмжээний суурь судалгаа
- Жилийн эцэст судалгааны дэлгэрэнгүй тоон мэдээлэл (raw data), асуулгын маягт, товч тайланг ҮСХ-ны албан ёсны цахим хуудсанд нээлттэй байршуулдаг. Иймээс сонирхсон хэн ч уг мэдээллийг олж авах боломжтой
- Урт хугацааны хандлага, өөрчлөлтийг тодорхойлох боломжтой
- Дээд боловсролтой иргэдийг бусад шатны боловсролтой иргэдтэй маш олон үзүүлэлтээр харьцуулж, дээд боловсролын эдийн засгийн өгөөжийг үнэлэх боломжтой
- Дээд боловсролтой иргэдийн ажил эрхлэлт, ажилгүйдлийн шалтгаан, цалин гэх мэт хөдөлмөр эрхлэлтийн үндсэн үзүүлэлтийг хэмжих боломжтой
- Дээд боловсролтой иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн үзүүлэлтүүдийг тэдний амьдарч буй байршил, хүйс, нас, хөгжлийн бэрхшээлтэй эсэх, шилжилт хөдөлгөөн гэх мэт социал бүлгүүдээр харьцуулах боломжтой

2 Тоон өгөгдлийг цэвэрлэж бэлтгэх

Энэ судалгаанд голлон ашиглах Ажиллах хүчний судалгаа нь ҮСХ 2006 оноос хойш улирал бүр тогтмол гүйцэтгэдэг үндэсний хэмжээний хамгийн том түүвэр судалгаа юм. Тус түүвэр судалгаа жилдээ нийслэл, 21 аймгийн 12800 гаруй өрхийг хамардаг.

Хөдөлмөрийн зах зээлийн судалгааг эхлэхийн өмнө судалгааны баг ҮСХ-ны Ажиллах хүчний судалгааны 2013 оны бүрэн тоон мэдээллийг тус хорооны цахим хуудас (www.1212.mn)-аас татаж авч, тоон шинжилгээнд бэлтгэсэн.

Тоон өгөгдлийн цэвэрлэгээг дараах алхмуудаар гүйцэтгэсэн:

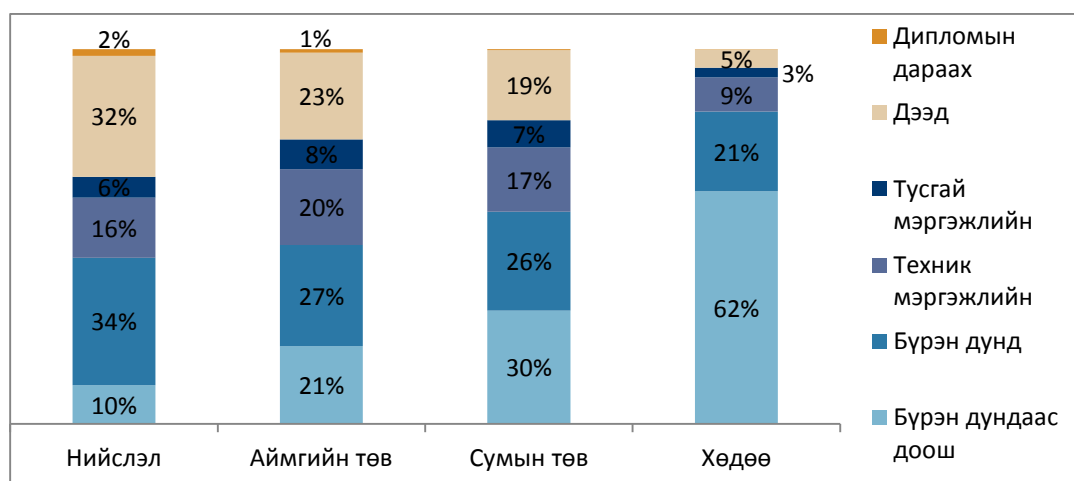
- Өгөгдлийн шинжилгээнд ашиглагдах гол хувьсагчдын нэрийг тоогоор биш, утга оноож өөрчилсөн
- 16- 55 насны иргэдийн мэдээллийг сонгож авсан
- Байршлаар хийх харьцуулалтыг хялбарчлахын тулд Location /байршил/ гэх хувьсагчийн “хөдөө” гэх утгын кодыг 0 болгосон.
- 1-р бүлгийн 10 дахь асуултад гэрлэлтийн байдлын хувьд “гэрлэсэн-батлуулсан”, “гэрлэсэн-батлуулаагүй” хоёр хувьсагчийг “гэрлэсэн” гэх нэг хувьсагч болгож нэгтгэсэн
- 1-р бүлгийн 11 дэх асуултын сүүлийн 5 жилд 6 сараас дээш хугацаагаар одоогийн амьдарч байгаагаас өөр газар амьдарч байсан иргэдийг тодорхойлох mobility гэх хувьсагчийг үүсгэсэн. Хэрэв тухайн нүүж ирсэн бол 1, бусад тохиолдолд 0 гэсэн утга авна.
- 2-р бүлгийн 18 дахь асуулт болох тухайн хүний боловсролын түвшинг 9 бүлэгт авч үзэж байгааг 6 болгож цөөрүүлсэн. Тухайлбал, 1-боловсролгүй, 2-бага, 3-суурь гэсэн 3 түвшинг нэгтгэн “доош”, 8-магистр, 9-доктор гэсэн 2 түвшинг нэгтгэж “дээш” гэсэн ангилал үүсгэсэн
- 2-р бүлгийн 22 дахь асуултын сүүлийн 3 жилд сургалт дамжаанд суусан эсэх хувьсагчийн “үгүй=2” гэх тэмдэглэгээг “үгүй=0” болгож өөрчилсөн. Энэ нь сургалт дамжаанд суусан байдлын нөлөөг ялгаж харахад хялбар болгоно
- 3-р бүлэгт ажил эрхлэхгүй байгаа хүмүүсийг тодорхойлох temp1 шинэ хувьсагч үүсгэсэн. Учир нь энэ түүвэр судалгаанд ажилгүй хүнийг тодорхойлох асуулт нэлээд ойлгомжгүй байсан. Өнгөрсөн долоо хоногт нэг ч цагийн ажил эрхлээгүй, ер нь тогтмол ажил эрхлээгүй, гэхдээ ажил хийхэд бэлэн байсан хүмүүсийг ажилгүй гэж тооцно.
- 3-р бүлэгт ажилгүйдлийн үргэлжлэх хугацааг категорин утгаас тоон утга руу шилжүүлэхийн тулд тухайн категорин интервалын дунджийг ажилгүйдлийн үргэлжлэх дундаж хугацаа болгож сонгосон. Үүний адилаар, ажил эрхлэлтийн дундаж хугацааг категорин утгаас тоон утга руу хөрвүүлсэн.
- 5-р бүлгийн 90 дэх асуултын дагуу, сүүлийн 7 хоногт ажил хийгээгүй, гэхдээ ажил хийх боломжтой байгаа хүмүүсийг тодорхойлох available гэсэн хувьсагч үүсгэсэн. /Тийм бол 1, үгүй бол 0 гэсэн утга авна/

- 5-р бүлгийн 92 дахь асуултын ажил эрхлээгүй шалтгааны тухайд, байгууллага татан буугдсан ба цомхотголд орсон шалтгаануудыг нэгтгэж “цомхотголд орсон” гэх утгыг үүсгэсэн.
- 6-р бүлгийн 118 дахь асуултын сүүлийн 12 сард эрхэлсэн нийт ажлын сарын дундаж орлогыг логарифчилж “logwage12mo” гэх шинэ хувьсагч үүсгэсэн. Энэ нь цалингийн харьцангуй ялгааг харахад тохиромжтой болгоно.
- 7-р бүлгийн 127 дахь асуултад тухайн хүний сүүлчийн ажлаа хийхээ больсон шалтгааны тухайд, байгууллага татан буугдсан болон цомхотголд орсон шалтгаануудыг нэгтгэж “цомхотголд орсон” гэх утга үүсгэсэн.

3 Үндсэн үр дүн

Ажиллах хүчний судалгаанд хамрагдсан 16-55 насны иргэдийн суурьшлыг тэдний боловсролоор харьцуулбал боловсролын түвшний эрс ялгаа ажиглагдаж байна. Зургаас харахад, нийслэлд амьдарч буй иргэдийн 34% нь бакалавраас дээш боловсролтой бол хөдөөд энэ хувь ердөө 5% байна. Харин эсрэгээр, хөдөөгийн иргэдийн 62% бүрэн дундаас доош боловсролтой байхад нийслэлд энэ тоо 10% байна.

Зураг 1. Иргэдийн суурьшил ба боловсролын түвшин

АХС-д хамрагдсан 16-54 насны иргэдийн боловсролын түвшинг харвал 21 хувь нь дээд боловсролтой байна (магистр, докторыг оруулаад).

Хүснэгт 1. Боловсролын түвшний тархалтын хувь, хүйсээр

Боловсролын түвшин	Нийт хувь	Нийт эмэгтэй	Нийт эрэгтэй	23-35 насны эмэгтэй	23-35 насны эрэгтэй
Бүрэн дундаас доош	29.8	25.8	34.0	23.9	32.6
Бүрэн дунд	27.6	28.4	26.6	23.0	22.9
Техник мэргэжлийн дунд	15.6	13.1	18.3	9.7	15.5
Тусгай мэргэжлийн дунд	5.8	7.0	4.5	2.8	2.6
Дипломын дээд болон бакалавр	20.4	24.7	15.9	39.1	25.6
Дипломын дараах /магистр, доктор/	0.9	1.1	0.6	1.5	0.9
Нийт	100	100	100	100	100

Эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн дунд боловсролын ялгаа гүнзгийрснийг дээрх хүснэгтээс харж болно. Тухайлбал, эрэгтэйчүүдийн дунд бүрэн дундаас доош болон техник мэргэжлийн дунд

боловсролтой хувь эмэгтэйчүүдийнхээс эрс өндөр байгаа бол бүрэн дунд ба дээд боловсролтой эмэгтэйчүүдийн хувь эрэгтэйчүүдийнхээс эрс өндөр байна.

Судалгаанд хамрагдсан нийт оролцогчдын 5.4% нь ямар нэг хөгжлийн бэрхшээлтэй бөгөөд тэдний тал илүү нь бүрэн дундаас доогуур боловсролтой байна. Энэ нь тэдний хөгжлийн бэрхшээл боловсролоо дээшлүүлэх боломжийг ихээхэн хязгаарладаг байж болохыг харуулж байна. Тэдний дөнгөж 6.7 хувь нь дээд боловсрол эзэмшжээ. Нөгөө талаас, боловсролын түвшин доогуур иргэд хөгжлийн бэрхшээлтэй байх магадлал илүү байна.

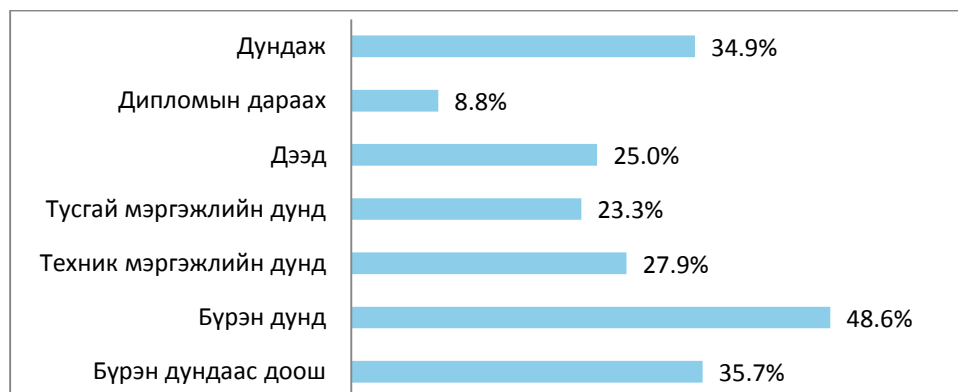
Хүснэгт 2. Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд ба боловсрол

Боловсролын түвшин	ХБИ-ийн боловсролын түвшин	ХБИ-ийн эзлэх хувь
Бүрэн дундаас доош	51.2%	9.2%
Бүрэн дунд	20.2%	3.9%
Техник мэргэжлийн дунд	15.3%	5.3%
Тусгай мэргэжлийн дунд	6.5%	6.1%
Дипломын дээд болон бакалавр	6.7%	1.8%
Дипломын дараах /магистр, доктор/	0.1%	0.4%
Нийт	100%	5.4%

3.1 Ажил эрхлэлт

Иргэдийн 65.1 % ямар нэг ажил эрхэлж байгаа бол 34.9 хувь нь ажил эрхлэхгүй хүмүүс байна. Ажил эрхлээгүй иргэдийг боловсролын түвшнээр харьцуулахад боловсрол багатай байх тусам ажил эрхлээгүй хувь нэмэгдэх хандлагатай байна. Тухайлбал бүрэн дунд боловсролтой иргэдийн бараг тал нь ажил эрхлээгүй байгаа бол дээд боловсролтой иргэдийн дөрөвний нэг нь ажил эрхлээгүй байна.

Зураг 2. Ажил эрхлээгүй хүмүүсийн эзлэх хувь

Иргэдийн ажил эрхлээгүй шалтгааныг тодруулж үзвэл дийлэнх нь суралцдаг, хүүхэд асардаг, гэрийн ажилтай байна. Харин ажилгүй боловч, ажил хийхэд бэлэн байсан иргэд тэдний 18%-ийг эзэлж байна. Гэхдээ ажил эрхлээгүй шалтгааны хүйсээр харьцуулбал, ажил эрхлэхэд бэлэн байсан,

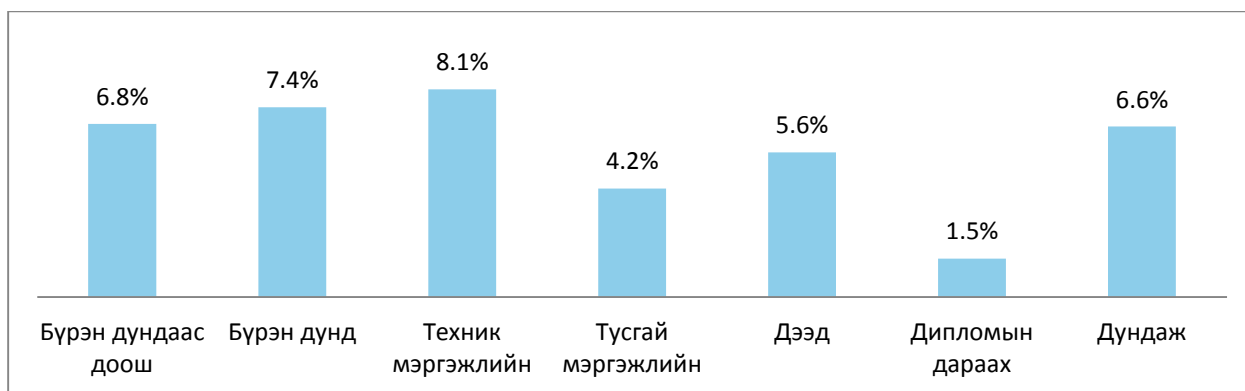
суралцдаг, хөгжлийн бэрхшээлтэй, ажил хийхийг хүсээгүй хувь эрэгтэйчүүдэд илүү байгаа бол хүүхэд асарсан, гэрийн ажилтай хувь эмэгтэйчүүдэд илүү байна.

Хүснэгт 3. Иргэдийн ажил эрхлээгүй шалтгаан

Шалтгаан	Нийт хувь	Үүнээс	
		Эрэгтэй	Эмэгтэй
Суралцдаг	33%	36%	30%
Ажил эрхлэхэд бэлэн байсан	18%	22%	16%
Хүүхэд асарсан	12%	2%	19%
Гэрийн ажилтай	11%	7%	13%
Хөгжлийн бэрхшээлтэй	9%	12%	8%
Тэтгэвэрт	2%	2%	3%
Ажил хийхийг хүсээгүй	2%	4%	1%
Өвчтэй байсан	2%	3%	2%
Сурахаар явах гэж байгаа	1%	1%	1%
Өвчтөн, өндөр настан асарсан	1%	1%	1%
Бусад	8%	11%	6%
Нийт	100%	100%	100%

АХС-аас ажилгүй хүнийг шууд тодорхойлоход төвөгтэй байгаа тул сүүлийн 7 хоногт огт ажил хийгээгүй, гэхдээ ажил хийх боломжтой хүнийг ажилгүй хүн гэж тодорхойлон, шинэ хувьсагч үүсгэе. Ингэхэд нийт иргэдийн 6.4% нь ажилгүйчүүд байна. Одоо ажилгүйдлийн хувийг боловсролын түвшнээр нь харьцуулъя. Ингэхдээ судалгаанд оролцогчдын насыг 25-40 гэж хязгаарлая. Ингэснээр их, дээд сургуулиудын гүйцэтгэх төгсөгчдийн судалгааны үр дүнг харьцуулах боломжтой болох юм.

Зураг 3. Ажилгүйдлийн түвшин, боловсролын түвшнээр

Зургаас харахад дээд боловсролтой хүмүүсийн дунд ажилгүйдэл харьцангуй бага байна.

Ажил хийхэд бэлэн биш байсан 25-40 насны хүмүүсийн ажил эрхлээгүй шалтгааны боловсролын түвшнээр ангилж харвал дараах дүр зураг гарч байна.

Хүснэгт 4. Ажил эрхлээгүй шалтгаан, боловсролын түвшнээр

Боловсролын түвшин	Гэрийн ажил	Сурдаг	Сурахаар хүлээж буй	ХБИ	Ажил хийх хүсэлгүй	Хүүхэд асарсан	Өвчтэй байсан	Өвчтөн асарсан	Бусад	Нийт
Бүрэн дундаас доош	17%	1%	0%	35%	5%	21%	6%	3%	12%	100%
Бүрэн дунд	24%	6%	0%	8%	4%	35%	5%	3%	14%	100%
Техник мэргэжлийн	20%	0%	0%	12%	5%	40%	3%	3%	16%	100%
Тусгай мэргэжлийн	12%	4%	0%	16%	2%	29%	8%	4%	24%	100%
Дээд	20%	4%	1%	4%	1%	52%	2%	2%	14%	100%
Дипломын дараах	27%	9%	0%	0%	0%	36%	18%	0%	9%	100%
Дундаж	20%	3%	0%	15%	4%	36%	5%	3%	14%	100%

Бүрэн дундаас доош боловсролтой, 25-40 насны иргэдийн ажил эрхлэхгүй нийтлэг шалтгаан нь хөгжлийн бэрхшээл, хүүхэд асрах, гэрийн ажил хийх зэрэг байдаг бол бүрэн дунд ба дээд боловсролтой иргэдийн хувьд хүүхэд асрах, гэрийн ажил хийх нь гол шалтгаан байдаг ажээ.

Хөдөлмөрийн зах зээлийн өөр нэг чухал үзүүлэлт нь ажилгүйдлийн үргэлжлэх хугацаа юм. Энэ хугацаа урт байх тусам ажил хайж буй хүмүүсийн ажил олох магадлал буурах ба хөдөлмөрийн зах зээлийн идэвхжил муу байгааг харуулна.

Хүснэгт 5. Ажилгүйдлийн үргэлжлэх хугацаа ба боловсролын түвшин, хувь

Дүрс 1 Гарчиг

Боловсролын түвшин	< 1 сар	1-3 сар	4-6 сар	7-11 сар	1-2 жил	> 3 жил	Нийт
Бүрэн дундаас доош	0.47	0.78	2.18	2.81	3.9	21.06	31.2
Бүрэн дунд	0.78	1.72	0.62	1.87	6.4	14.98	26.37
Техник мэргэжлийн	0.78	1.72	1.09	0.78	4.21	8.27	16.85
Тусгай мэргэжлийн	0.31	0.31	0	0	0.31	1.09	2.03
Дээд	1.09	2.03	1.4	3.43	5.3	9.98	23.24
Дипломын дараах	0	0	0	0	0.16	0.16	0.31
Нийт	3.43	6.55	5.3	8.89	20.28	55.54	100

Хүснэгтээс харвал ажилгүй иргэдийн дийлэнх нь 1 жилээс дээш хугацаагаар ажил хийхэд бэлэн байжээ. Ажилгүйдлийн үргэлжлэх хугацаа нь боловсролын түвшнээс мэдэгдэхүйц хамаарч байгаа бөгөөд боловсролын түвшин дээшлэх тусам ажилгүйдлийн үргэлжлэх хугацаа богино байна.

Хөдөлмөрийн зах зээлийн бусад статистикаас үзэхэд манай улсад ажилгүйдлийн үргэлжлэх хугацаа нь хөдөлмөрийн зах зээлийн идэвх сайтай үед дунджаар 17 хоног, харин хөдөлмөрийн зах зээлийн идэвх муудсан үед 6 сар байдаг. Энэ нь олон улсын дунджуудтай харьцуулахад нэлээд сайн үзүүлэлт юм. Жишээ нь, Словак улсад ажилгүйдлийн үргэлжлэх хугацаа 30 сар, АНУ-д 6 сар байдаг.

Нөгөө талаас, 25-аас дээш насны хүмүүсийн ажил эрхэлсэн хугацааг боловсролын түвшнээр харьцуулахад дээд боловсролтой хүмүүсийн ажил эрхэлсэн хугацаа доогуур түвшний боловсролтой хүмүүсийнхээс харьцангуй бага байна. Энэ нь дээд боловсрол эзэмшихийн тулд олон жил суралцсантай холбоотой юм.

Хүснэгт 6. Ажил эрхэлсэн хугацаа ба боловсролын түвшин, хувь

Боловсролын түвшин	1 жил хүртэл	1-2 жил	3-4 жил	5-9 жил	10-аас дээш жил	Нийт
Бүрэн дундаас доош	0.87	1.91	2.06	3.1	21.26	29.2
Бүрэн дунд	1.36	2.89	2.78	4.5	10.01	21.56
Техник мэргэжлийн	0.9	2.67	2.54	4.2	7.54	17.83
Тусгай мэргэжлийн	0.27	0.77	0.76	1.41	4.1	7.31
Дээд	1.16	3.28	3.87	6.7	7.75	22.76
Дипломын дараах	0.08	0.15	0.15	0.33	0.63	1.34
Нийт	4.64	11.68	12.16	20.24	51.28	100

Дунджаар авч үзвэл дээд боловсролтой хүн 5.7 жил ажилласан байхад дунд боловсролтой хүн 6.4 жил ажилласан байна. Гэхдээ уг шинжилгээг нарийвчлан, тухайн хүний зарим онцлог шинжийг харгалзан ажил эрхлэлтийн үргэлжлэх хугацааг үнэлэхэд, боловсролын түвшин нэг ангилал дээшлэхэд тухайн хүний ажил эрхэлсэн жил ижил бүсэд амьдарч буй, нас чацуу, адил хүйсийн хүнээс дунджаар 1 сараар буурч байна. Тухайлбал, дээд боловсролтой хүн яг адилхан бүрэн дунд боловсролтой хүнээс 3 сараар бага ажилласан байна.

Тухайн хүний хамгийн сүүлийн ажлаа хэр удаан эрхэлж буй нь сонирхолтой. Өмнөх хүснэгттэй харьцуулахад энэ хугацаа богиносх нь ойлгомжтой. Тухайн хүний зарим онцлог шинжийг харгалзан ажил эрхлэлтийн үргэлжлэх хугацааг үнэлэхэд, боловсролын түвшнээс хамааралгүй болж байна. Өөрөөр хэлбэл, хүмүүс боловсролын түвшнээсээ үл хамаараад сүүлийн ажлаа эрхэлсэн, эрхэлж буй хугацаа нь ойролцоо тархалттай байна.

Хүснэгт 7. Сүүлийн ажлаа эрхэлсэн хугацаа ба боловсролын түвшин

Боловсролын түвшин	1 жил хүртэл	1-2 жил	3-4 жил	5-9 жил	10-аас дээш жил	Нийт
Бүрэн дундаас доош	2.17	3.05	2.78	4.68	9.8	22.49
Бүрэн дунд	2.99	4.78	5.02	6.68	6.75	26.22
Техник мэргэжлийн	2.34	3.46	3.63	5.46	8.38	23.27
Тусгай мэргэжлийн	0.68	0.81	1.22	1.9	3.7	8.31
Дээд	2.31	3.63	4.58	4.21	4.58	19.3
Дипломын дараах	0.07	0.07	0.1	0.07	0.1	0.41
Нийт	10.55	15.81	17.33	23	33.31	100

3.2 Дээд боловсролын өгөөж

Цалин бол хөдөлмөрийн зах зээлийн тэнцвэрийн үнийг илэрхийлэгч гол мэдээлэл юм. Цалин өндөр бол тухайн салбар дахь хөдөлмөрийн эрэлт нь нийлүүлэлтээсээ харьцангуй илүү байгааг харуулдаг бол цалин бага байгаа нь эрэлт нийлүүлэлтээсээ харьцангуй сул байгааг харуулна. Нөгөө талаас, цалин нь тухайн хөдөлмөрт хэр их хүмүүн капитал шингэснийг илэрхийлдэг. Тухайн ажилчин мэдлэг, ур чадвар, түршлага өндөртэй буюу хүмүүн капитал илүү хуримтлуулсан бол цалин нь өндөр тогтоогдоно.

АХС-ны тоон мэдээллээс үзэхэд иргэдийн боловсролын түвшин дээшлэх тусам дундаж цалин өсч байна. Сарын дундаж цалинг авч үзвэл дээд боловсролтой иргэд бүрэн дунд боловсролтой иргэдээс дунджаар 42 хувь, тусгай болон техник мэргэжлийн боловсролтой иргэдээс 27 хувь илүү цалинтай байна. Харин дипломын дараах түвшний боловсролтой буюу магистр, доктор зэрэгтэй иргэдийн хувьд дээрх зөрүү тус тус 59 ба 43 хувь байна.

Хүснэгт 8. Дундаж цалин боловсролын түвшин ба хүйсээр, мянган төгрөг

Боловсролын түвшин	Сарын дундаж цалин	Эмэгтэй	Эрэгтэй
Бүрэн дундаас доош	315.9	272.5	325.3
Бүрэн дунд	439.2	371.7	481.3
Техник мэргэжлийн дунд	491.2	413.6	532.3
Тусгай мэргэжлийн дунд	496.6	462.3	545.3
Дипломын дээд болон бакалавр	623.3	568.1	697.9
Дипломын дараах /магистр, доктор/	700.5	624.5	828.8
Нийт дундаж	481.8	463.1	494.5

Эх сурвалж: Ажиллах хүчний судалгаа 2013, YCX

Хүйсээр харьцуулбал, эмэгтэйчүүд дээд боловсролтой болсноор дундаж цалин нь бүрэн дунд боловсролтой үеийнхээс 53 хувь, дипломын дараах боловсрол эзэмшвэл энэ зөрүү бүр 68 хувьд хүрч байгаа юм. Эндээс үзвэл дээд боловсрол ерөнхийдөө өгөөж өндөртэй, тэр дундаа эмэгтэйчүүдэд илүү өгөөжтэй гэж хэлж болох юм.

Гэхдээ дээрх харьцуулалтыг гүнзгийрүүлж, дээд боловсролын өгөөжийг нарийн тодорхойлохын тулд тухайн иргэдийн нас, хүйс зэргийг харгалзсан тусгай загвар үнэлэх шаардлагатай. Эдийн засгийн загваруудад мөнгөн дүнгээр илэрхийлэгдэх хувьсагчдын хамаарлыг үнэлэхдээ тэдгээрийн өсөлтийн хувийг нь чухалчилж, логарифмчилдаг. Иймээс цалингийн нэрлэсэн дүнг биш, логарифмчилсан утгыг ашиглая. Мөн хөдөлмөрийн бүтээмж ажилтны наснаас хамаарч өсдөг боловч жил ахихын хэрээр ахиу бүтээмж нь буурдаг. Үүнийг загварт тусгах хэрэгтэй. Боловсролын өгөөжийг үнэлэх энэхүү энгийн загварын үр дүн:

$$\log wage = 5.7 + 0.04 \times age - 0.0 \times age^2 - 0.39 \times edu1 + 0.11 \times edu3 + 0.17 \times edu4 + 0.41 \times edu5 + 0.54 \times edu6$$

$$R^2=0.19 \quad t\text{-stat} \quad (7.93) \quad (-7.77) \quad (-25.8) \quad (6.8) \quad (7.7) \quad (27.7) \quad (12.4)$$

Энд, age – нас, edu1-бүрэн дундаас доош боловсрол, edu3-техник мэргэжлийн, edu4-тусгай мэргэжлийн, edu5-дээд боловсрол, edu6-магистр, доктор. Харин бүрэн дунд боловсролын түвшинг суурь болгож, бусад боловсролын өгөөжийг харьцуулах юм. Дээрх үр дүнг хялбарчлан дараах хүснэгтэд харуулав.

Хүснэгт 9. Насыг харгалзсан боловсролын өгөөж, бүрэн дунд боловсролтой харьцуулснаар

Боловсролын түвшин	Өгөөж
Бүрэн дундаас доош	-39%
Техник мэргэжлийн дунд	11%
Тусгай мэргэжлийн дунд	17%
Дипломын дээд болон бакалавр	41%
Дипломын дараах	54%

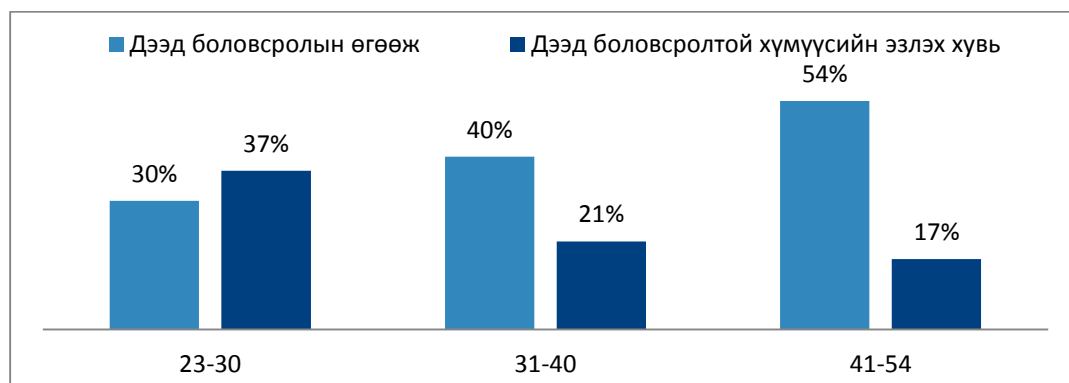
Хүснэгтээс харвал, дээд боловсролын өгөөж 41%, дипломын дараах боловсролын өгөөж 54% байна. Энэ нь бакалаврын боловсролтой иргэд нас чацуу, бүрэн дунд боловсролтой иргэдээс дунджаар 41% өндөр цалин авч байна гэсэн үг юм. Өөрөөр хэлбэл, их, дээд сургуульд нэг жил нэмж суралцах хөрөнгө оруулалтын өгөөж 10% орчим байна. Харин бүрэн дунд боловсролын өөрийнх нь өгөөж 39% буюу ЕБС төгссөн иргэд нас чацуу, доогуур боловсролтой иргэдээс дунджаар 39% илүү цалин авч байна.

Дэлхийн банкны судалгаагаар, 150 орны дунд боловсролын дундаж өгөөж жилийн 4.2% байхад дээд боловсролын дэлхийн дундаж өгөөж жилийн 14.6% байна (Claudio & Patrinos, 2014). Эндээс үзэхэд дээд боловсрол харьцангуй өгөөж өндөртэй байдаг. Манай улсын хувьд ч хандлага ийм байна. Өндөр хөгжилтэй орнуудад ч дээд боловсролын өгөөж өндөр. Жишээлбэл, АНУ-ын сүүлийн 40 жилийн судалгаагаар, дээд боловсролын нийт өгөөж 41% буюу Монголын дээд боловсролтой адил өгөөжтэй байна (Lkhagvasuren, 2014). Энэ нь Монголын дээд боловсролтой хүмүүс АНУ-д амьдарч буй их, дээд сургууль төгсөгчидтэй адил цалинтай гэсэн үг биш юм. Харин дунд боловсролтой хүний дундаж цалинг дээд боловсролтой хүний дундаж цалинтай харьцуулсан харьцаа Монгол ба АНУ-д ойролцоо байдгийг илэрхийлнэ. Өөрөөр хэлбэл, Монголын дээд боловсрол суралцсан хүндээ өгөх өгөөж, үр дүнгийн хувьд олон улсын жишгээс дутахааргүй байна гэж дүгнэж болох юм.

Монголын их, дээд сургуулийн төгсөгч дээд боловсролд оруулсан хөрөнгөө ямар хугацаанд нөхөх боломжтой вэ? Үүнд ойролцоо тооцоо хийж үзье. Уг хөрөнгө оруулалтын шууд зардал буюу сургалтын төлбөрийг жилд ойролцоогоор 2 сая төгрөг гэж үзье. Харин дээд боловсролын өгөөж болох дунд боловсролтой ажилтны дундаж цалингаас илүү гарах дундаж хэмжээ нь сарын 180 мянган төгрөг буюу жилийн 2.1 сая төгрөг байна. Өөрөөр хэлбэл, их дээд сургуулийн төгсөгчид 4 жилийн сургалтын төлбөрийн зардлаа 4 жилийн дотор цалингийн зөрүүгээрээ нөхөж байна.

Европод энэ өгөөж бүр бага байдаг (Krueger, 2010). Энэ нь Европод дээд боловсрол төлбөргүй байдагтай холбоотойгоор залуус олноор их сургууль, коллежид сурч төгсдөгтэй холбоотой. Учир нь, их сургуульд элссэн залуус дунд суурь чадвар багатай залуус маш олон хамрагдах ба тэд төгссөн хойноо ч бүтээмж багатай ажилладаг тул дээд боловсролтой төгсөгчдийн дундаж цалинг доош татдаг. Манай улсад дээд боловсролын хамрагдалт их ба бага байсан үеийн төгсөгчдийн боловсролын өгөөжийг харьцуулбал дээрх үзэгдэл тодорхой ажиглагдаж байна.

Зураг 4. Дээд боловсролын өгөөж, насны бүлгээр

40-өөс дээш насны хүмүүсийн дээд боловсролд хамрагдалт бага боловч дээд боловсролтой хүмүүс нь нас чацуу, ажилласан жил нь ижил, адил хүйсийн дунд боловсролтой хүмүүсээс 54% илүү цалинтай байна. Харин 23-30 насны залуусын дээд боловсролд хамрагдалт өндөр боловч дээд боловсролын өгөөж нь харьцангуй доогуур 30 хувь байна. Энэ нь нэг талаас, дээд боловсролын хамрагдалт нэмэгдэхийн хэрээр их, дээд сургуульд элсэгчдийн суурь чадвар дунджаар буурч, энэ нь яваандаа төгсөгчдийн бүтээмж ба цалингийн ялгааг бууруулж байгаатай холбоотой.

Дараагийн жилүүдэд залуучуудын их, дээд сургуульд элсэх хувь нэмэгдсэн (эсвэл буурсан)-тэй холбоотойгоор дээд боловсролын өгөөж буурч (эсвэл өсч) болно. Энэ бууралтыг дээд боловсролын байгууллагын сургалтын чанар буурсан (өссөн)-тай шууд холбон тайлбарлаж болохгүй. Харин их, дээд сургуульд элсэгчдийн ахиуц чанар буурснаар тайлбарлаж болох юм. Эдийн засгийн ойлголтоор бол, ахиуц (marginal) хэмжигдэхүүний бууралт яваандаа нийт дунджаа бууруулна. Өөрөөр хэлбэл, их дээд сургуульд элсэгчдийн тоо өсөх хэрээр харьцангуй чанар багатай оюутнууд их, дээд сургуульд суралцах ба ингэснээр дээд боловсролтой хүмүүсийн дундаж чанар дунд боловсролтой хүмүүсийнхээс ялгарах ялгаа нь буурах магадлалтай.

Дээрх үнэлгээг цааш гүнзгийрүүлж, ажиллагсдын хүйс, гэрлэсэн байдлыг нэмж харгалзан боловсролын өгөөжийг авч үзье. Ингэхэд дээд боловсролын өгөөж 45% болж нэмэгдэж байна.

Өөрөөр хэлбэл, дээд боловсролтой хүмүүс нас чацуу, гэрлэлтийн байдал ижил, адил хүйсийн, бүрэн дунд боловсролтой хүмүүстэй харьцуулахад 45% илүү цалин авч байна. Эмэгтэйчүүдийн хувьд дээд боловсролын өгөөж бүр 50% хүрч байна.

Хүснэгт 10. Нас, хүйс, гэрлэлт харгалзсан боловсролын өгөөж, бүрэн дунд боловсролтой харьцуулснаар

Боловсролын түвшин	Өгөөж	Өгөөж, эрэгтэй	Өгөөж, эмэгтэй
Бүрэн дундаас доош	-43%	-45%	-37%
Техник мэргэжлийн дунд	10%	11%	8%
Тусгай мэргэжлийн дунд	20%	16%	23%
Дипломын дээд болон бакалавр	45%	41%	49%
Дипломын дараах	58%	58%	60%

Гэхдээ дээрх үнэлгээнээс харахад, бүх түвшний боловсрол эерэг үр өгөөжтэй байна. Нэг жил нэмж суралцахын өгөөж ойролцоогоор 10% гэж хэлж болох юм. Мөн гэрлэлт нь хүмүүсийн цалингийн түвшинтэй төдийлөн хамааралгүй байна. Харин хүйсийн хувьд эмэгтэйчүүд ижил боловсролтой, нас чацуу эрэгтэйчүүдээс 18% доогуур цалинтай ажил эрхэлж байна.

Боловсролын өгөөж бүс нутгаас хамаарч ихээхэн өөрчлөгддөг (Dahl, 2002). Бидний судалгаагаар, боловсролын өгөөжийг хот, хөдөөгийн ялгааг харгалзан үнэлэхэд бүрэн дундаас доош болон дипломын дараах түвшний боловсролын өгөөжүүдийн зөрүү нэлээд багасч байна. Тухайлбал, бүрэн дунд боловсролтой хүмүүс нийслэлд, эсвэл аймгийн төвд гэх мэт ижил газар амьдарч ажиллаж байгаа нас чацуу, адил хүйсийн хүнээс 25% илүү цалинтай ажил эрхэлж байна. Орон нутгийг нь харгалзахгүй бол өмнөх харьцуулалтаар энэ зөрүү 43% хүрч байсан билээ.

Хүснэгт 11. Нас, хүйс, гэрлэлт, орон нутаг харгалзсан боловсролын өгөөж, бүрэн дунд боловсролтой харьцуулснаар

Боловсролын түвшин	Өгөөж
Бүрэн дундаас доош	-25%
Техник мэргэжлийн дунд	10%
Тусгай мэргэжлийн дунд	21%
Дипломын дээд болон бакалавр	40%
Дипломын дараах	48%

Мөн үг үнэлгээний тайлбарлах чадвар буюу R2 үзүүлэлт 0.20 байснаа 0.26 болж дээшилж байна. Энэ нь ерөнхийдөө хүмүүсийн цалин орлогод хот, хөдөөгийн ялгаа хүчтэй байгааг бас илэрхийлж байна.

Хүснэгт 12. Дундаж цалин ба орон нутгийн ялгаа, хөдөөтэй харьцуулснаар

Орон нутаг	Цалингийн зөрүү
Сумын төв	16%
Аймгийн төв	28%
Улаанбаатар	49%

Хот хөдөөгийн орлогын ялгаа их байгаа нь энэ үр дүнгээс тодорхой байна. Цалингийн зөрүүнээс шалтгаалан нийслэлд харьцангуй бүтээмж өндөртэй хүмүүс төвлөрөх хандлагатай байна. Үүнтэй холбоотойгоор дээд боловсрол ба шилжилт хөдөлгөөний хамаарлыг тодруулж үзье.

3.3 Дээд боловсрол ба шилжилт хөдөлгөөн

Иргэдийн шилжилт хөдөлгөөн ба боловсролын хооронд хүчтэй хамаарал байдаг. Нэг талаас, хүмүүс боловсрол эзэмших гэж өөр газарт шилжин очдог. Нөгөө талаас, боловсрол эзэмшсэн хүмүүс сайн ажилд орохын тулд нүүн шилждэг. Боловсрол нь хүмүүсийн шилжилт хөдөлгөөнд сайнаар нөлөөлдгийг тодорхойлсон олон судалгаа байдаг (Machin, 2012) (Malamud, 2012). Манай улсад энэ хамаарал ямар байгааг товч авч үзье.

Иргэдийн дундаж цалинг тэдний боловсрол ба суурьшлаар нь тодруулж авч үзье. Доорх хүснэгтээс харахад ижил түвшний боловсролтой, нас чацуу, адил хүйсийн хүмүүсийн дундаж цалингийн хооронд суурьшлаас хамаарсан маш их ялгаа байдаж ажээ.

Хүснэгт 13. Дундаж цалин, боловсролын түвшин ба суурьшлаар, мянган төгрөг

Боловсрол\Суурьшил	Нийслэл	Аймгийн төв	Сумын төв	Хөдөө	Нийт
Бүрэн дундаас доош	461.1	358.6	311.0	288.5	315.9
Бүрэн дунд	518.8	417.1	382.4	372.4	439.2
Техник мэргэжлийн дунд	583.2	480.3	437.3	381.1	491.2
Тусгай мэргэжлийн дунд	558.7	504.2	454.6	406.1	496.6
Дипломын дээд ба бакалавр	712.2	577.9	523.0	449.9	623.3
Дипломын дараах	763.1	632.4	512.7	450.0	700.5
Нийт	617.3	487.1	422.9	328.3	481.8

Тухайлбал, боловсролын түвшин өсөхийн хэрээр дундаж цалин нэмэгдэхээс гадна хөдөөнөөс том хот руу шилжих тусам ямар ч түвшний боловсролтой хүмүүсийн дундаж цалин эрс нэмэгдэж байна. Ер нь боловсрол өндөртэй хүмүүсийн шилжилт хөдөлгөөн тэдний цалинд эерэг нөлөөлдгийг олон улсын судалгаа харуулдаг (Lkhagvasuren, 2014). Орлогын энэ зөрүү нь боловсрол өндөртэй хүмүүс төв суурин газар болон нийслэлд суурьших нэг чухал шалтгаан болохыг харуулж байна.

Иймээс ижил суурьшлын бүсэд амьдарч буй иргэдийн боловсролын үр өгөөжийг харьцуулж харах шаардлагатай. Үүний тулд өмнөх хэсэгт авч үзсэн загварыг ашиглалаа.

Хүснэгт 14. Боловсролын өгөөж ба суурьшил, бүрэн дунд боловсролтой харьцуулснаар

Боловсрол\Суурьшил	Нийслэл	Аймгийн төв	Сумын төв	Хөдөө
Бүрэн дундаас доош	-11%	-19%	-27%	-31%
Техник мэргэжлийн дунд	11%	12%	11%	2%
Тусгай мэргэжлийн дунд	12%	23%	28%	22%

Дипломын дээд ба бакалавр	36%	43%	44%	40%
Дипломын дараах	46%	55%	45%	42%

Эндээс үзэхэд байршлаасаа хамаараад боловсролын үр өгөөжийн ялгаа харилцан адилгүй байна. Тухайлбал, Улаанбаатарт дээд боловсролын үр өгөөж бүрэн дунд боловсролтой харьцуулахад 36% буюу улсын дунджаас харьцангуй бага байхад аймгийн төв, сумын төвд энэ зөрүү харьцангуй их байна. Сумандаа бага, дунд сургууль төгссөн хүмүүсийн цалин бага учраас дээд боловсролтой нь илүү цалинтай байна. Мөн бүрэн дунд боловсролын үр өгөөж бүрэн дундаас доош боловсролтой иргэдийн хувьд нийслэлд хамгийн бага байхад орон нутагт харьцангуй өндөр байна. Энэ нь орон нутагт боловсрол өндөртэй хүмүүсийн хэрэгцээ нийслэлтэй харьцуулахад их байгаагийн нэг тусгал юм.

Үүнтэй холбоотойгоор иргэдийн шилжилт хөдөлгөөнийг боловсролтой нь харьцуулж авч үзье. Сүүлийн 5 жилд 6 сараас дээш хугацаагаар одоогийн амьдарч байгаа газраасаа өөр газар амьдарч байсан иргэдийн эзлэх хувийг харахад, боловсролын түвшин дээшлэх тусам тухайн иргэний шилжих магадлал өндөр байна. Харин энэхүү шилжих хөдөлгөөний хувьд хүйсээс хамаарсан ялгаа төдийлөн ажиглагдахгүй байна. Гэхдээ боловсролоос хамаарсан шилжих хөдөлгөөн нь ялангуяа залуучууд их, дээд сургуульд сурахын тулд томоохон хот суурин руу шилжсэнтэй холбоотой байж болох юм.

Хүснэгт 15. Шилжиж ирэгсдийн эзлэх хувь

	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Нийт	35-аас дээш насны
Бүрэн дундаас доош	3.6%	3.0%	3.3%	2.2%
Бүрэн дунд	8.5%	8.2%	8.3%	4.2%
Техник мэргэжлийн дунд	7.4%	6.9%	7.2%	5.1%
Тусгай мэргэжлийн дунд	6.7%	7.0%	6.9%	6.2%
Дипломын дээд ба бакалавр	15.1%	14.9%	15.0%	10.0%
Дипломын дараах	20.3%	21.1%	20.8%	20.3%
Нийт	7.7%	8.4%	8.0%	5.2%

35-аас дээш насны хүмүүст шилжих хөдөлгөөн харьцангуй бага боловч боловсролын түвшин дээшлэх тусам шилжих магадлал нь мэдэгдэхүйц нэмэгдсэн хэвээр байна. Өндөр хөгжилтэй улсуудад дээд боловсролтой хүмүүсийн шилжилт хөдөлгөөн дунджаар 6 хувь, дунд боловсролтой хүмүүсийнх 3 хувь байдаг. Манай улсад боловсролын аль аль түвшний хувьд шилжилт хөдөлгөөн хөгжсөн орнуудынхаас мэдэгдэхүйц их байдаг боловч дээд боловсролтой хүмүүсийн нүүдэл дунд боловсролтойгоосоо 2 дахин илүү байх хандлага нь адил байна.

Үүнийг тодруулахын тулд тэднээс нийслэл хот руу шилжиж ирэгсдийн эзлэх хувийг авч үзье. Доорх хүснэгтээс харвал шилжих хөдөлгөөн хийсэн 35-аас дээш насны дээд боловсролтой хүмүүсийн дийлэнх нь нийслэл хот руу шилжиж иржээ.

Хүснэгт 16. Хот руу шилжиж ирэгсдийн эзлэх хувь

	35-аас дээш насны
Бүрэн дундаас доош	0.1%
Бүрэн дунд	2.4%
Техник мэргэжлийн дунд	2.4%
Тусгай мэргэжлийн дунд	3.4%
Дипломын дээд ба бакалавр	8.1%
Дипломын дараах	12.7%
Нийт	3.1%

Харин дунд болон дундаас доош боловсролтой хүмүүс нийслэл хот руу шилжих магадлал харьцангуй бага байдаг ажээ. Энэ нь нийслэл хот руу боловсрол муутай, ядуу бүлгийн иргэд голчлон шилжиж ирдэг гэх хэвшмэл ойлголтыг үгүйсгэх нэг жишээ юм.

Хөдөө орон нутгаас шилжиж ирж байгаа сэхээтнүүд Улаанбаатарын ижил түвшний боловсролтой дундаж сэхээтнээс бүтээмжээр илүү, тэр хэрээр цалин ихтэй ажил хийх хандлагатай байдаг. Энэ нь Улаанбаатар хотын цалинг хөдөө орон нутынхаас их байх бас нэг нөхцөл болдог. Өөрөөр хэлбэл, хөдөөнөөс шилжин ирэгсэд Улаанбаатарын дундаж ажиллагсдын чанарыг өсгөж байна.

Үүнтэй холбоотойгоор, хүмүүс боловсрол нь дээшлэхээр нүүх хандлагатай болж байна уу, эсвэл нүүх хандлагатай хүмүүс боловсролтой болж байна уу гэсэн салаа асуулт гардаг. Хөдөлмөрийн эдийн засагчид энэ асуудлыг олон жил судалсны эцэст, боловсрол нь хүний нүүж шилжих сонголтод нөлөөлдгийг саяхан тогтоосон (Malamud, 2012), (Machin, 2012). Тухайлбал, тэд Вьетнамын дайны үед АНУ-д коллежид хамрагдаж байсан хүмүүсийн тоон мэдээллийг ашигласан. Тэр үед дээд сургууль төгссөн хүмүүсийг дайнд явуулдаггүй байсан тул цэрэгт татагдахаас зайлсхийж маш олон оюутан коллежид хамрагдаж байжээ. Эдгээр залуусын хөдөлмөрийн зах зээл дээрх шилжилт хөдөлгөөнийг судалсны үндсэн дээр боловсролын түвшин өссөнөөр шилжилт хөдөлгөөн нь нэмэгдсэн гэх дүгнэлтийг хийжээ. Энэ нь Монголын өнөөгийн нөхцөл байдалтай их ойролцоо дүр зургийг өгдөг. Монголын хөдөлмөрийн зах зээл их уян хатан байгаа бөгөөд дээд боловсролтой хүмүүс хурдан шилжиж байна. Ингэж шилжихдээ хүмүүс муу цалинтай ажил руу шилжээгүй, харин илүү өндөр цалинтай буюу илүү бүтээмжтэй газар луу шилжиж байгаа. Өөрөөр хэлбэл, улсын хэмжээнд хөдөлмөрийн илүү бүтээмжтэй салбар дахь ажил эрхлэлтийг нэмэгдүүлэхэд дээд боловсрол хүчтэй дэмжлэг болдог нь харагдаж байна.

Ер нь хөдөлмөрийн зах зээл дээр хүмүүс нэг газраа тогтвортой удаан ажиллах нь сайн байх албагүй. Харин өндөр бүтээмжтэй салбарууд руу хурдан шилжиж байх нь илүү үр дүнтэй байх талтай. Ялангуяа манай эдийн засаг шиг салбаруудын өсөлт, бууралт (жишээ нь, уул уурхай, барилга гэх мэт) их савлагаатай, салбарууд хурдтай алга болж, эсвэл шинээр үүсдэг газар хүмүүсийг муу салбараас сайн салбар луу шилжүүлдэг хөдөлмөрийн зах зээлийн бодлоготой байх ёстой.

3.4 Дээд боловсролын нийцэл

Их, дээд сургуулийн төгсөгчид ажил дээрээ хэр их нийцэж тохирч байгааг тодорхойлоход төвөгтэй. Үл нийцэл (mismatch) гэдэг нь нэг талаас ажил олгогч, нөгөө талаас ажил эрхлэгч хоёр нийлээд үр дүнтэй хамтарч ажиллахгүй байх нөхцөл байдлыг хэлдэг. Өмнөх хэсэгт дурдсан дээд боловсролын өгөөжийг авч үзвэл, бид Монголын дээд боловсролыг хөдөлмөрийн зах зээлтэй нийцгүй байна гэж шууд дүгнэж болохгүй юм. Тухайлбал, дээд боловсролын өгөөж бусад орны дундаж өгөөжтэй ойролцоо байгаа үед манай их дээд сургуулиудын төгсөгчдийн эзэмшсэн ажил мэргэжил хөдөлмөрийн зах зээлтэй нийцэхгүй байна гэж дүгнэхэд хэцүү. Нийцлийг бодитой тодорхойлж болох нэг үзүүлэлт нь ажилгүйдлийн үргэлжлэх хугацаа юм. Өмнөх хэсэгт харуулснаар, их дээд сургууль төгсөгчдийн ажилгүйдлийн үргэлжлэх хугацаа бусад хүмүүсийнхээс богино байсан тул их дээд сургуулиудын хөдөлмөрийн зах зээлийн нийцэл муу гэх шинж ажиглагдахгүй байна.

Дээд боловсролын хөдөлмөрийн зах зээл дэх нийцлийг харуулах өөр нэг үзүүлэлт нь дээд боловсролтой хүмүүсийн үргэлжлүүлэн сурах хандлага юм. 24-өөс дээш насны хүмүүсийн 4.3% нь сүүлийн 3 жилд шинээр мэргэжил болон үр чадвар олгох сургалтад хамрагджээ. Гэхдээ хүмүүсийн боловсролын түвшин өндөр байх тусам ийм сургалтад хамрагдах магадлал нэмэгдэж байна. Дээд боловсролтой хүмүүсийн 7.8 хувь нь ийм сургалтад хамрагджээ.

Хүснэгт 17. Мэргэжлийн болон үр чадвар олгох сургалтад шинээр хамрагдсан хувь

Дүрс 2 Гарчиг

	24-өөс дээш насны
Бүрэн дундаас доош	1.5%
Бүрэн дунд	3.2%
Техник мэргэжлийн дунд	4.8%
Тусгай мэргэжлийн дунд	4.2%
Дипломын дээд ба бакалавр	7.8%
Дипломын дараах	17.6%
Нийт	4.3%

Дээд боловсролтой хүмүүсийн 7.8 хувь нь сүүлийн 3 жилд шинээр мэргэжил болон үр чадвар олгох сургалтад хамрагдсан бөгөөд сургалтын төрлийг дараах зурагт харуулав. Тэдгээр хүмүүс маш олон төрлийн сургалтад хамрагдсан бөгөөд хамгийн түгээмэл сургалт нь жолооны курс, Удирдлагын академи, нягтлан бодох бүртгэл, гадаад хэл, компьютерийн сургалтууд байна. Сургуулиа төгссөн хойно ч сургалт чухалд тооцогдож байна.

Зураг 5. Дээд боловсролтой иргэдийн сургалт дамжаанд хамрагдсан байдал

Дээрх сургалтын төрлүүд хүйсээс янз бүрээр хамаарч байна. Жишээлбэл нягтлан бодох бүртгэл, гадаад хэлний сургалтад хамрагдагсдын дийлэнх нь эмэгтэйчүүд байгаа бол компьютер, төрийн удирдлага, жолооны сургалтад эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүс тэнцүүхэн хамрагджээ. Гэхдээ энд ярвигтай асуудал олон бий. Жолооны сургуулийг нэмэлт сургалт гэж үзэх үү? Ажиллаж байсан салбар нь байхгүй болж өөр шинэ мэргэжил эзэмшиж байгаа бол өмнөх сурсан сургуулийг нь муу гэх үү?

Ажил мэргэжлийн нийцлийг хүмүүсийн сэтгэгдлийг асуух байдлаар үнэлэх аргыг социологичид хэрэглэдэг. Түүвэр судалгаагаар, ажил эрхэлж буй хүмүүсээс эрхэлж буй ажил нь эзэмшсэн мэргэжилтэй хэр тохирч байгаа сэтгэгдлийг тодруулахад бараг тал хувь нь тохирдог гэж хариулсан бол дөрөвний нэг нь тохирдоггүй, үлдэх дөрөвний нэг нь хэлж мэдэхгүй гэж хариулжээ.

Хүснэгт 18. Эзэмшсэн мэргэжил ба ажлын нийцэл, боловсролын түвшнээр

Боловсролын түвшин	Нийцтэй	Нийцгүй	Мэдэхгүй	Нийт
Бүрэн дундаас доош	39%	9%	53%	100%
Бүрэн дунд	35%	17%	48%	100%
Техник мэргэжлийн	53%	47%	0%	100%
Тусгай мэргэжлийн	58%	42%	0%	100%
Дээд	69%	31%	0%	100%
Дипломын дараах	85%	14%	1%	100%
Нийт	49%	25%	26%	100%

Үүнийг боловсролын түвшнээр харьцуулбал, боловсролын түвшин доогуур хүмүүс тодорхой эзэмшсэн мэргэжилгүйн улмаас нийцлийн талаар мэдэхгүй гэж олонх нь хариулсан бол боловсролын түвшин дээшлэх тусам эзэмшсэн мэргэжил ба эрхэлж буй ажил нь нийцтэй гэж хариулсан хувь нэмэгдэж байна. Дээд боловсролтой хүмүүсийн 70 орчим хувь нь эзэмшсэн мэргэжил ба эрхэлж буй ажил нь тохирдог байна.

Гэхдээ хүмүүсийн тухайн үеийн сэтгэгдэлд тулгуурласан энэ үзүүлэлт субъектив дүгнэлт гардаг сул талтай, ач холбогдол өгөх чухал үзүүлэлт биш юм. Харин үүний оронд тухайн хүний цалин, ажилгүйдлийн үргэлжлэх хугацаа нь тухайн ажилдаа хэр таарч тохирч байгаа, хөдөлмөрийн зах зээлд хэр нийцтэй байгааг бодитой харуулдаг.

Ажил мэргэжлийн нийцлийн асуудал дүгнэхэд нэлээд төвөгтэй, харьцангуй асуудал. Уг нийцлийг сайжруулах гол арга нь хөдөлмөрийн зах зээлийг уян хатан болгох явдал юм.

3.5 Анхаарал хандуулах асуудлууд

Дундаж хүн ба ахиуц хүн (marginal). Өнөөдөр дээд боловсролтой дундаж хүн их дээд сургууль сураагүй үеийн найзаасаа 40 хувь илүү цалин авч байна. Харин бид их дээд сургуульд суралцагчдын тоог нэмэх бодлого явуулбал яваандаа энэ зөрүү буурна. Учир нь, шинэ бодлогоор их, дээд сургуульд элсэх босгыг дөнгөж давж орсон оюутан нь хамгийн түрүүнд элсэх эрхээ авсан оюутнаас чадвараар хавьгүй дутуу. Иймээс олон оюутан нэмж элсүүлэх тусам нийт оюутнуудын дундаж чадвар буурах тул хөдөлмөрийн бүтээмж, цалин ч буурна. Нөгөө талаас, энэ бол дундаж статистик бөгөөд хүн бүр хүүхдийнхээ боловсролд хөрөнгө оруулбал яг адил өгөөжтэй гэсэн үг биш. Тухайн хүүхдийн суурь чадвараас гадна сурсан сургууль, төгсөөд эрхэлж буй ажил зэргээс хамаараад ихээхэн ялгаатай болно.

Эмэгтэйчүүдийн дундаж цалин доогуур. Дээрх асуудалтай холбоотойгоор, их дээд сургуульд элсэгчдийн дунд нийгмийн аль нэг бүлэг давамгайлбал тэр бүлгийн дундаж өгөөж бага байх талтай болно. Үүнийг сонголтын гажуудал (selection bias) гэдэг. Жишээлбэл, их дээд сургуульд суралцагсдын дунд эмэгтэйчүүд давамгайлбал, эмэгтэйчүүдийн цалингийн дундаж нь эрэгтэйчүүдийнхээс доогуур байхаас өөр аргагүй болно. Үүнийг сайн ойлгохгүйгээр яг адил ажил хийж байгаа, ижил боловсролтой хүмүүст ижил цалин өгөх ёстой гэж шаардах нь эмэгтэйчүүдийнхээ нөхцөл байдлыг улам дордуулах эрсдэлтэй. Учир нь, ажил олгогчид ийм шаардлага таалагдахгүй бөгөөд эмэгтэйчүүдийг ажилд авахаас татгалзахад хүргэнэ. Ингэснээр эмэгтэйчүүдийн дунд ажилгүйдэл ихэссэн үр дүнд хүргэнэ.

Динамик сонголт. Дунд сургууль төгссөн сурагч бусад үеийн нөхдөө дуурайж, азаа үзэх их сургуульд элсэхээр шийдэж болно. Мэргэжлээ сайн эзэмшээд, зөв газраа ажилд орж чадвал маш өндөр цалин авна, бүр мүүгаар бодоход их сургуульд сураагүй дунд боловсролтой хүмүүстэй адил олно. Энэ бол тухайн хүүхдийн хувьд зөв шийдвэр. Учир нь, түүнд өөрийнхөө боломжоос дээш цалинтай ажилд орох магадлал байгаа. Тухайн цөөн тохиолдолд дээд боловсролтой төгсөгч дунд боловсролтой хүнээс доогуур цалинтай ажил эрхэлж байж болно. Үүн дээр үндэслэн дээд боловсролыг үр өгөөж мүүтэй гэж дүгнэж болохгүй. Харин ч дээд боловсрол нь хөдөлмөрийн зах зээлийн нийт дундаж бүтээмж, цалинг өргөнө.

Бүс нутгийн өгөөж ялгаатай. Боловсролтой хүмүүс нийслэлд шилжиж ирж байгаа нь нийслэлд аж ахуйн нэгжүүд их төвлөрсөн, үүний улмаас технологийн хөрөнгө оруулалт сайн байгаатай холбоотой. Иймд бүс нутгуудын цалингийн зөрүү, тэгш бус байдлыг арилгах гол арга нь хөдөө орон нутагт хөдөө аж ахуйн салбарт хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх явдал юм.

Гэрлэлтийн зах зээл. Монгол улсад сүүлийн жилүүдэд гэрлэлтийн нас хойшилж, гэрлэлт удааширч байна. Үүнд нөлөөлж буй нэг гол хүчин зүйл бол эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн боловсролын түвшний зөрүү. Эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн боловсролын түвшний зөрүү гэрлэлтэд нөлөөлдгийг тогтоосон олон улсын судалгаа байдаг (Belot M., 2006)

Нийт эмэгтэйчүүд дунд дээд боловсролтой эмэгтэйчүүд 24.7 хувь байгаа бол нийт эрэгтэйчүүдийн дунд 15.9 хувь буюу 10 орчим хувийн зөрүүтэй байна. Энэ тоо 23-35 насны залуусын дунд бүр ч илүү зөрүүтэй байна. Тухайлбал, энэ насны эмэгтэйчүүдийн 39.1 хувь, эрэгтэйчүүдийн 25.6 хувь нь дээд боловсролтой буюу боловсролын түвшний зөрөө 13.5 хувь байна. Энэ нь залуусын гэрлэлтийг удаашруулж, улмаар төрөлтийг бууруулах үр дагавартай. Европын орнуудад яг ийм үзэгдэл тод ажиглагдаж, хүн амын өсөлт, насны бүтцэд сөргөөр нөлөөлөх болсон.

Манай улсын хувьд энэ асуудал нь эмэгтэйчүүд давамгайлдаг мэргэжлийн сургуулиуд олон байгаатай холбоотой байж болох юм. Үүнээс өөр ямар шалтгаан байгааг нарийвчлан судлах шаардлагатай. Манай улсын хувьд энэ асуудлыг чухалчлан анхаарч, эрэгтэйчүүдийн дээд боловсролд тусгайлан анхаарсан бодлого боловсруулах хэрэгтэй юм.

4 Дүгнэлт, зөвлөмж

Хөдөлмөрийн зах зээлийн энэхүү судалгаанаас дараах ерөнхий дүгнэлтүүд хийж болно.

- Дээд боловсрол ерөнхийдөө өгөөж өндөртэй байна.
- Хөдөлмөрийн яамны судалгаатай харьцуулагдахуйц гэж хэлж болох юм.
- Олон улсын хөдөлмөрийн зах зээлтэй харьцуулахад ойролцоо байна.
- Дээд боловсролтой хүмүүсийн ажилгүйдлийн үргэлжлэх хугацаа бага, тэд хурдан ажлаас гарч, хурдан орж байна, цалин харьцангуй өндөр байна.
- Сургалтын хөтөлбөрийн тухайд менежментийн, хэлний, жолооны дүрэм гэх мэт үр чадварын сургалтууд маш их хэрэгцээтэй байна. Гэхдээ нөгөө талаас, хүмүүс өөрийнхөө хэрэгцээгээр сургалтад явж байгаа тул заавал нийтэд нь ийм нэмэлт сургалтыг их, дээд сургуулиуд зохион байгуулах хэрэгтэй гэж шууд хэлэхэд хэцүү.
- Хот хөдөөгийн цалингийн ялгаа их. Иймээс төгсөгчид хаана ажиллаж байгаагаас хамаараад цалин нь ялгаатай байж болохоор байна. Жишээ нь хөдөөд цалин бага байх хандлагатай байна.
- Эмзэг бүлгийн иргэдэд боловсрол маш чухал.
- Дээд боловсролтой хүмүүс техник мэргэжлийн боловсролтой хүмүүсээс дундаж цалин харьцангуй дээгүүр байна.
- Техник мэргэжлийн ба тусгай мэргэжлийн боловсролын ялгаа харьцангуй их байна.
- Гол нь ажил эрхлэлт, цалин, ажлын шилжилт. Шилжилт их байгаа нь албан тушаал ахиж байх магадлалтай. Боловсролтой ажиллагсдын зах зээл их уян хатан байна.
- Дээд боловсролтой хүмүүс шилжих хөдөлгөөн харьцангуй их хийж байна. Энэ нь хүйсээс төдийлөн хамаарахгүй байна.
- Гэхдээ ажиллагсдын салбар хоорондын шилжилтийг энэ судалгаагаар тодорхойлоход хэцүү.
- Нийт эрэгтэй, эмэгтэйчүүд хөдөлмөрийн зах зээл дээр ойролцоо байр суурьтай байна.

Энэхүү судалгааны үр дүнд үндэслээд, зөвлөх багийн зүгээс дараах зөвлөмжийг захиалагч тал болон их, дээд сургуулиудад өгч байна.

- ҮСХ-ны улрал тутам гүйцэтгэдэг Ажиллах хүчний судалгаа болон түүний жил тутам нэгтгэн, олон нийтэд нээлттэй түгээдэг анхдагч тоон мэдээллийг ашиглаад дээд боловсрол ба хөдөлмөрийн зах зээлийн ерөнхий шинжилгээг тогтмол гүйцэтгэх боломжтой. Энэхүү тайланд ийм шинжилгээний агуулга, хамрах сэдэв, шинжилгээний түвшинг жишээ болгон танилцуулсан бөгөөд шинжилгээнд ашигласан тоон мэдээлэл, заавар, үр дүнгийн файлуудыг мөн хавсарган хүргүүлж байна.

- Энэхүү судалгааг гүйцэтгэхэд том хэмжээний өгөгдөлтэй ажиллах шаардлагатай бөгөөд үүний тулд эдийн засаг, статистикийн мэдлэгтэй, тоон шинжилгээ хийх суурь чадвартай мэргэжилтнүүд шаардлагатай.
- Их хэмжээний тоон өгөгдөлтэй ажиллахын тулд Stata, SPSS, R гэх мэт статистикийн тусгай програм хангамж ашиглах хэрэгтэй.
- Энэ судалгааны үр дүнг Хөдөлмөрийн яамны жил тутам гүйцэтгэдэг судалгаанууд болон их, дээд сургуулиудын өөрсдийн гүйцэтгэх хөдөлмөрийн зах зээлийн судалгаануудтай хослуулах ашиглах нь чухал. Эдгээр судалгаа нь тус тусын давуу талтай бөгөөд хамтдаа хөдөлмөрийн зах зээлийн өөрчлөлт хандлагын талаар илүү сайн мэдээлэл өгөх болно.
- Хөдөлмөрийн зах зээлийн ерөнхий шинжилгээг гүйцэтгэх чадавхийг БСШУЯ-ны харьяа Боловсролын хүрээлэнгийн Дээд боловсрол Мэргэжлийн боловсролын секторыг түшиглэн бүрдүүлэх нь зүйтэй. Энэ зорилгоор Зөвлөх баг тус хүрээлэнтэй хамтран ажиллах санамж бичиг байгуулж, судалгааны үе шатууд болон сургалт семинарын үйл ажиллагаанд тус секторын эрхлэгч болон мэргэжилтнүүдийг татан оролцуулж байна. Мөн энэ судалгаанд ашигласан тоон мэдээлэл, судалгааны програмын код зэргийг тус секторын мэргэжилтнүүдэд хүргүүлж, хэрхэн дүн шинжилгээ хийх талаар цуврал сургалт явуулах болно.

5 Ном зүй

Belot M., M. F. (2006). Can Anyone Be "The" One? Evidence on Mate Selection from Speed Dating. IZA DP No. 2377 .

Claudio, M., & Patrinos, H. (2014). Comparable Estimates of Returns to Schooling Around the World. World bank group.

Dahl, G. (2002). Mobility and the return to education: Testing a Roy model with multiple markets. *Econometrica* , 70 (6), 2367–2420.

Krueger, D. P. (2010). Cross-sectional facts for macroeconomists. *Review of Economic Dynamics* , 13 (1), 1–14.

Lkhagvasuren, D. (2014). Education, Mobility and the College Wage Premium. *European Economic Review* , Vol 67: 159-173.

Machin, S. P. (2012). Education and mobility. *Journal of the European Economic Association* , 10 (2), 1–15.

Malamud, O. W. (2012). The impact of college education on geographic mobility. *Journal of Human Resources* , 47 (4), 913–950.

6 Хавсралт. Хөдөлмөрийн зах зээлийн судалгааны тойм

Их, дээд сургуулиуд, БСШУЯ болон дээд боловсролын холбогдох байгууллагууд улсын хэмжээнд гүйцэтгэж буй хөдөлмөрийн зах зээлийн төрөл бүрийн судалгааны мэдээллийг үйл ажиллагаандаа тусгах боломжтой. Эдгээр судалгааны тоон мэдээлэл олон нийтэд нээлттэй биш боловч, судалгааны тайлангуудад гол үр дүнгүүдийг дэлгэрэнгүй танилцуулсан байна. Судалгааны тайлангуудыг Хөдөлмөрийн яамны Хөдөлмөр эрхлэлтийн үйлчилгээ, судалгаа, мэдээллийн үндэсний төвийн цахим хуудас (<http://www.hudulmur.mn/sudalgaa/list>)-аас татаж авах боломжтой. Энэхүү хавсралт бүлэгт бид эдгээр судалгааны тойм, гол үр дүнгүүдээс товчлон танилцуулж байна.

6.1 Монголын залуусын хөдөлмөр эрхлэлтийн судалгаа

Хөдөлмөрийн яамны захиалгаар 2014 онд АНУ-ын RAND корпораци “Монголын хөдөлмөрийн зах зээлийг сайжруулж, залуусын хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэхүй” сэдэвт судалгааг гүйцэтгэсэн. Түүвэр судалгаа үндэсний хэмжээнд явагдсан. Эрэлт, нийлүүлэлтийг авч үзсэнээр хөдөлмөрийн зах зээлийн аль хэсэг сайн, аль хэсэг нь мүү ажиллаж байгаа, өөрчилж сайжруулах ямар саад бэрхшээл байгааг тодруулсан.

Судалгааны асуултууд. Энэхүү судалгаагаар дараах асуултуудад хариу өгчээ. Үүнд:

- Монголын хөдөлмөрийн зах зээлийн үзүүлэлтүүд ижил төстэй бусад орнуудтай харьцуулахад хэрхэн өөрчлөгдөж байна вэ?
- Монголын хөдөлмөрийн зах зээлийн хөгжилд тулгарч буй гол бэрхшээлүүд юу вэ?
- Монголын залуучуудын сурах, хөдөлмөрлөх эрмэлзэл ямар байна вэ? Энэ эрмэлзэл хүйс, нас, боловсролын түвшин, ажил эрхлэлтийн байдлаас хэр хамаарах вэ?
- Монголын залуучууд боловсрол эзэмших, мэргэжил эзэмших ба дээшлүүлэх сургалтад ямар бэрхшээл тулгарч байна вэ?
- Залуус хөдөлмөрт хэрхэн бэлтгэдэг вэ? Хөдөлмөрт бэлтгэхэд шаардлагатай зүйлсээ хэрхэн олж мэддэг вэ?
- Залуусыг хөдөлмөр эрхлэхэд туслах төрийн ямар дэмжлэгүүд байгаа талаар тэд хэр ойлголттой байдаг вэ? Ийм төрлийн үйлчилгээг тэд хэр ашигладаг вэ?

Судалгааны гол үр дүн. Энэ судалгаанаас дараах гол үр дүнгүүд гарчээ. Үүнд:

- Албан ёсны ажил эрхлэлт өсч байгаа боловч албан ажил эрхэлж буй хүмүүсийн тоо албан бус ажил ба мал аж ахуй эрхэлж буй хүмүүсийн нийлбэрээс бага хэвээр байна. Албан ажлын байр нь албан бус болон мал аж ахуй эрхлэх ажлуудтай харьцуулахад ажиллах орчин нөхцөл сайн, долоо хоногийн ажиллах цаг бага, сард ажиллах өдөр бага, цалин хөлс илүү байна.

- Хөдөлмөрийн бүтээмж нь Монголын хөдөлмөрийн зах зээлийн гол асуудал болоод байна. Олон улсын жишгээр Монголд ажилгүйдэл их биш байгаа боловч ажил эрхлэгчдийн томоохон хэсэг нь бага бүтээмжтэй салбар болон ажлын байранд ажиллаж байна.
- Боловсролын түвшин болон сургуульд хамрагдалт эерэг, боловсролын өгөөж өндөр байна. Маш олон залуус техник мэргэжлийн үр чадварууд эзэмшихийн оронд их, дээд сургуульд дээд боловсрол эзэмшихийг чухалчилж байна
- Техник, мэргэжлийн боловсролын сургалтын байгууллагууд. МБСБ төгссөн төгсөгчдийн цалин ерөнхийдөө доогуур, маш их ялгаатай байна. МБСБ бэлтгэдэг мэргэжлүүдээр ажилтан дутагдалтай байгаа нь эдгээр үр чадварын эрэлт хангагдахгүй байгааг харуулж байна. Гэхдээ сүүлийн жилүүдэд МБСБ-уудад сургалтын хөтөлбөр, тоног төхөөрөмж, багш нарын үр чадварыг сайжруулах чиглэлээр томоохон шинэчлэлүүд хийж байна.
- Монголд ажил эрхэлдэггүй, сурдаггүй залуусын хувь маш өндөр байна. Ижил төстэй орнуудтай харьцуулахад ийм идэвхгүй залуучууд, тэр дундаа эрэгтэй хүмүүс аймгийн төвүүд болон Улаанбаатарт харьцангуй их байна. Ийм залуучууд эдийн засагт ямар ч хувь нэмэр оруулахгүй, үр чадвараа хөгжүүлэхгүй, гэр бүлдээ түслахгүй байна. Тэд бол өөрсөддөө төдийгүй улс орны хувьд ирээдүйн асар их алдагдсан боломж бөгөөд тэдний нийгмийн хамгаалал маш хурц асуудал болох эрсдэлтэй байна.

Эдгээр үр дүнд үндэслээд судалгааны баг дараах зөвлөмжүүдийг дэвшүүлжээ. Үүнд:

- Боловсролын хүртээмжийг ялангуяа хөдөөд, залуусын идэвхгүй бүлэгт нэмэгдүүлэх
- Боловсролын хөтөлбөрт харилцааны үр чадварууд, шүүмжлэлт сэтгэлгээг хөгжүүлэх үйл ажиллагааг тусгах
- Бүхий л шатны сургуулиудад сурагч, оюутнуудын ажил мэргэжлийн төлөвлөлтийн талаар зөвлөгөө, мэдээллээр хангах
- Практик сургалт явуулахын тулд ажил олгогчид болон сургалтын байгууллагуудын хамтарсан дадлагын хөтөлбөрийг албан ёсны болгож, сайжруулах
- МБСБ-ын шинэ шалгуур хүрээг олон улсын стандартад нийцүүлэх
- МБСБ-уудад олгох богино хугацааны сургалтуудыг сайжруулах
- Боловсрол ба хөдөлмөрийн зах зээлийн үр дүнг дээшлүүлэхийн тулд БСШУЯ болон ХЯ-ны үйл ажиллагааг үялдүүлэх
- Ажиллах, сурах идэвхгүй залуусыг эрт илрүүлэх, тэдэнд тулгарах асуудлыг тодорхойлж, зөвлөгөө өгөх
- Сургуулиуд болон залууст үйлчилдэг байгууллагуудад мэдээлэл хүргэж, сургалт явуулах
- Хөдөлмөр зүүчлалын хувийн хэвшлийн байгууллагыг дэмжиж, өрсөлдөөн бий болгох
- Хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт, залуусын хөдөлмөр эрхлэлтийн судалгааг тогтмол гүйцэтгэх
- Эмэгтэйчүүд, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, ахмадуудын ажил эрхлэх сонирхол ба тулгарах бэрхшээлийн талаар гүнзгийрүүлэн судлах

6.2 Төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн судалгаа

ХЯ-ны дэргэдэх Хөдөлмөрийн судалгааны институт 2013 оноос эхлэн Төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн судалгааг улсын хэмжээнд жил бүр гүйцэтгэж байна. Судалгааны үндсэн зорилго нь төгсөгчдийн мэргэжил, үр чадварын хөгжил болон хөдөлмөр эрхлэлтийн төлөв байдлыг судалж дүн шинжилгээ хийх замаар боловсрол болон хөдөлмөрийн зах зээл хоорондын зүй тогтолт холбоог харуулсан мэдээллийг бий болгох, төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжихэд чиглэсэн үр ашигтай бодлого боловсруулахад ашиглах суурь мэдээллээр хэрэглэгчдийг хангахад чиглэсэн.

Энэ хүрээнд дараах судалгаануудыг гүйцэтгээд байгаа юм. Үүнд:

- “Дээд болон мэргэжлийн боловсролын байгууллагыг 2011 онд төгссөн төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн түүвэр судалгаа”. Төгсөгчдийн эзэмшсэн мэргэжлийн чиглэлийг гол шалгуур болгон пропорциональ магадлалт, энгийн санамсаргүй түүврийн аргыг ашиглан 1495 төгсөгч /ИДС төгсөгч 982 болон МСҮТ төгсөгч 513/-ийг сонгон судалсан.
- “Дээд болон мэргэжлийн боловсролын байгууллагыг 2013 онд төгссөн төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн түүвэр судалгаа”. Энэ судалгаа нь 2014 онд зохион байгуулсан уг судалгаанд 1232 их, дээд сургууль төгсөгч, 768 МСҮТ төгсөгчийг хамруулсан.
- “Дээд болон мэргэжлийн боловсролын байгууллагыг 2011 онд төгссөн төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн мөшгих судалгаа”. Уг судалгаа нь 2013 онд хийсэн Төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн судалгаанд хамрагдсан төгсөгчдийг 2014 онд дахин судалгаанд хамруулж, өнгөрсөн нэг жилийн хугацаанд тэдний хөдөлмөр эрхлэлтэд гарсан өөрчлөлтийг харьцуулах юм. Эхний судалгаанд хамрагдсан 1495 төгсөгчөөс давтан судалгаанд 1017 нь дахин хамрагджээ (Үүнээс 731 нь их, дээд сургууль төгсөгч, 286 нь МСҮТ төгсөгч байсан).

Эдгээр судалгааны үндсэн үр дүнг дараах хүснэгтэд харуулав.

Хүснэгт 19. Төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн үндсэн үзүүлэлтүүд

	2011 оны төгсөгчид				2013 оны төгсөгчид	
	2013 оны судалгаа		2014 оны судалгаа		ИДС	МСҮТ
	ИДС	МСҮТ	ИДС	МСҮТ		
Ажил эрхлэлт %	75.3	43.4	80.5	55.6	72.0	51.2
Ажил эрхлэлт сайн мэргэжлүүд	Барилга, нийгэм, эдийн засаг, тээвэр, цэрэг цагдаа, анагаах, компьютер математик	Тээвэр, соёл урлаг, мод боловсруулалт	Цэрэг, цагдаа, барилга, тээвэр, компьютер математик, анагаах, соёл урлаг, хууль, нийгэм эдийн засаг	Мод боловсруулалт, тээвэр, уурхай, аялал жуулчлал	Цэрэг, цагдаа, багш, барилга, нийгэм, эдийн засаг, инженер	Холбоо, барилга, автозам, барилгын материал, үйлчилгээ, геологи, уурхай, тээвэр,

						жуулчлал,
Ажилгүй %	24.7	56.6	19.5	44.4	28.0	48.8
Сүүлийн 1 жил хөдөлмөр эрхлээгүй, ажил хайхгүй байгаа шалтгаан	Хувийн ажилтай байсан-35.3%, Хүүхэд, өндөр настан асарсан-18%, Ажилд орохыг хүлээж буй-9%, Сургууль, сургалтад элсэхийг хүлээж буй-8.8%		Хүүхэд өндөр настан асрах-74%, Ажил хийх шаардлагагүй-8.5%, Таалагдах ажил байхгүй-8.1%	Хүүхэд өндөр настан асрах-60%, Таалагдах ажил байхгүй-9.8%, ажил зогсож байгууллага дампуурсан -7.5%,	Хүүхэд, өндөр настан асрах-24.9%, Мэргэжлийн сургалтад хамрагдах-17.4% Ажилд орохыг хүлээж буй-14.3%	Сүүлийн 1 жил хөдөлмөр эрхлээгүй, ажил хайхгүй байгаа шалтгаан
Ажил мэргэжлийн нийцтэй байдал	58.9%	43.2%	58.6%	47.7%	62.4%	54.9%

Эх сурвалж: Төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн судалгаа 2013, 2014-1, 2014-2, Хөдөлмөрийн яам

Их, дээд сургуулиуд дээрх үзүүлэлтүүдээс гадна Төгсөгчдийн судалгаанаас дараах үзүүлэлтүүдийг дэлгэрэнгүй харах боломжтой. Үүнд:

- Төгсөгчдийн эзэмшсэн мэргэжил ба одоо ажиллаж буй эдийн засгийн салбарын харьцуулалт
- Төгсөгчдийн эзэмшсэн мэргэжил ба эрхэлж буй ажлын нийцтэй байдлын харьцуулалт
- Төгсөгчдийн эзэмшсэн мэргэжил ба одоо ажилладаг мэргэжлийн харьцуулалт
- Төгсөгчдийн эзэмшсэн мэргэжил ба ажил хайх үйл явцын харьцуулалт
- Төгсөгчдийн ойрын 1 жилийн төлөвлөгөө
- Ажлын байранд дасан зохицоход тулгардаг бэрхшээл
- Ажлын байранд ороход нөлөөлдөг хүчин зүйлс
- Ажлын байран дахь ур чадварын хомсдол
- Ажлын байрны сэтгэл ханамж
- Боловсролын түвшин, ур чадварын хувьд ажил үүргийн шаардлагад нийцтэй байдал

6.3 Барометрийн судалгаа

Хөдөлмөрийн яамны 2010 оноос хойш гүйцэтгэж буй жил тутам гүйцэтгэдэг бас нэг судалгаа бол хөдөлмөрийн зах зээл дээрх эрэлтийг тандах Барометрийн судалгаа юм. Одоогийн байдлаар 5 дахь судалгааны үр дүн гараад байна. Уг судалгаагаар ирэх 12 сарын хугацаанд хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт ямар чиг хандлагатай байхыг тодорхойлох, ажиллах хүчний дутагдлыг илрүүлэх гол зорилготой.

Судалгааны гол үр дүнгүүд. 2014 онд гүйцэтгэсэн хамгийн сүүлийн судалгаагаар нийслэл ба 21 аймгийн 1722 аж ахуйн нэгжийг түүвэрлэн сонгосон ба нийт бүртгэлтэй ажиллагсдын 43.4 хувь нь эдгээр байгууллагад ажилладаг. Тус судалгаагаар дараах гол үр дүнгүүд гарчээ:

- Аж ахуйн нэгжийн 32.7 хувь нь 2015 онд шинээр 77.5 мянга гаруй ажилтан авахаар төлөвлөж буй ажээ.
- Ажиллах хүчний эрэлт ихтэй салбарууд нь бөөний болон жижиглэнгийн худалдаа, барилга, боловсруулах үйлдвэрлэл, ХАА байна.
- Өнгөрсөн жил аж ахуйн нэгжүүдийн 16.3% нь зохих мэргэжилтэй ажилан олдоогүйгээс шинээр ажилтан авч чадаагүй
- Ажиллах хүчний хамгийн их дутагдалтай байсан салбарууд нь эрүүл мэнд (26%), барилга (26%), үл хөдлөх хөрөнгө (25%), урлаг үзвэр (22%) зэрэг салбар байжээ
- Ажилтан авахад тулгардаг гол бэрхшээл нь ажил олгогчдын 18.4 хувийн үзэж буйгаар ажилтнууд ажилдаа хариуцлагагүй ханддаг, цалин голдог, 18.3 хувийн үзэж буйгаар ажлын туршлагагүй, 11 хувийн үзэж буйгаар боловсролын түвшин ажлын байрны шаардлагад нийцэхгүй гэжээ.
- Ажиллах хүчний нийлүүлэлтийн илүүдэл: нийгэм-эдийн засаг, бизнес-удирдлага гэсэн ажил мэргэжлүүдээр нийлүүлэлтийн илүүдэл үүссэн
- Эрэлтийн илүүдэл: худалдаа, барилгын өргөн мэргэжил
- Нийлүүлэлт ба эрэлт тэнцвэртэй: барилга ба боловсруулах үйлдвэрлэлийн зарим дэд салбар, машин механизмын оператор, жолооч

6.4 Албан бус хөдөлмөр эрхлэлтийн бүтэц, төлөв байдлын судалгаа

Албан бус хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшинг Үндэсний статистикийн хорооны гүйцэтгэдэг Ажиллах хүчний түүвэр судалгаанаас тооцох боломжтой. 2013 оны түүвэр судалгаанаас нийт ажиллах хүчний 17 орчим хувь албан бус секторт ажиллагчид байжээ.

Хөдөлмөрийн яам албан бус хөдөлмөр эрхлэлийн судалгааг 2013 онд Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын аргачлалаар, 2715 өрхийг хамруулж дахин гүйцэтгэсэн. Гэхдээ энэ судалгаанд албан бус хөдөлмөр эрхлэгчдийн шинжүүдийг боловсролын түвшинтэй харьцуулаагүй нь их, дээд сургуулиуд үйл ажиллагаандаа тусгахад хүндрэлтэй болжээ.

Судалгааны товч үр дүн:

- Улсын хэмжээнд албан бус хөдөлмөр эрхлэгчдийн тоо 174.5 мянга. Үүнээс 49% эрэгтэй, 51% эмэгтэй. 42.9% Улаанбаатарт, 49.7% нь аймгийн төвд, 7.4% нь суманд ажиллаж байна. Дундаж нас 39.
- 44.4% нь бөөний болон жижиглэнгийн худалдаа, машин засварын салбарт, 17.2% нь тээвэр ба агуулах, 15.7% нь боловсруулах үйлдвэрлэл, 22.3% нь бусад салбарт ажиллаж байна.
- 77.5% нь хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч, 13.4% нь цалин хөлстэй ажилтан, 5.8% нь ажил олгогч, 2% нь өрхийн үйлдвэрлэл эрхлэгч, 1.3% нь хоршооны гишүүд
- 20% нь 1 жил хүртэл, 28% нь 2-4 жил, 52% нь 5-аас дээш жил албан бус секторт хөдөлмөр эрхэлж байна.
- 61% нь өөр ажил олдохгүй, 47% нь цалин орлого сайтай тул энэ ажлыг эрхэлдэг. 86% нь энэ ажил, бизнесээ цаашид үргэлжлүүлэн хийнэ.

6.5 Дунд ба урт хугацааны хөдөлмөрийн эрэлт нийлүүлэлтийн таамаглал

Хөдөлмөрийн яамны Хөдөлмөрийн судалгааны институтс 2013 онд Монголын хөдөлмөрийн зах зээлийн дунд ба урт хугацааны таамаглалын загварыг түршилтаар боловсруулж, ирэх 10 жилд хөдөлмөрийн зах зээлд гарах гол өөрчлөлтүүдийг эдийн засгийн үйл ажиллагааны 19 салбар, мэргэжлийн ангиллын 10 бүлгээр таамаглан гаргажээ.

Судалгааны гол үр дүнгүүд:

- Ажиллах хүчний оролцооны түвшин 2012 онд 63.5% байгаа бөгөөд энэ үзүүлэлт 2017 онд 63.7%, 2022 онд 62.5% болж өөрчлөгдөнө.
- 2022 онд эдийн засгийн идэвхтэй хүн ам 186 мянгаар өснө.
- 2013-2022 онд эдийн засаг бодит дүнгээр дунджаар жилийн 6.6 хувь өснө. Уул уурхай, боловсруулах үйлдвэрлэл, тээвэр, мэдээлэл холбоо, захиргаа, эрүүл мэнд, урлаг, үйлчилгээний салбарууд дунджаас 1-2 нэгж хувь илүү өснө.
- Нийт ажиллагсдын тоо 2013-2022 онд дунджаар жилийн 1.8 хувиар өснө. Үүнээс ажиллах хүчний хувьд хамгийн хурдтай өсөх салбарууд нь урлаг (8.2), шинжлэх ухаан (8.1%), эрүүл мэнд (7%), уул уурхай (7%), барилга (6.3%), усан хангамж (6.8%), мэдээлэл холбоо (4.7%), төрийн удирдлага (5.6%) зэрэг салбарууд байна. Харин үйлчилгээ (-3.1%), ХАА (-1.5%), худалдаа (-0.2%) зэрэг салбаруудын ажил эрхлэлт ирэх арван жилд бууралттай байна
- Ажил мэргэжлийн ангиллаар бол 2013-2022 онд хамгийн хурдтай өсөх мэргэжил нь хууль тогтоогч, төрийн ба төрийн бус байгууллагын албан тушаалын ажилтан, менежер (4.2%), техникч болон туслах/дэд мэргэжилтэн (4.6%), үйлдвэрлэл, барилга, гар урлал, холбогдох үйлчилгээний ажилтан (4.6%), энгийн ажил мэргэжил (4.7%) байна.
- Мөн уг судалгаанаас эдийн засгийн аль салбарт ажил мэргэжлийн ямар бүлгийн эрэлт хэрэгцээ их байхыг 2017 ба 2022 онуудаар дэлгэрэнгүй харьцуулан танилцуулсан.